

УДК 811.161.3

ЛЕКСІКА БАЛЦКАГА ПАХОДЖАННЯ Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Скікевіч Т. І.,

*канд. філал. навук, дацэнт
Беларуская дзяржаўная
сельскагаспадарчая акадэмія,
г. Горкі, Рэспубліка Беларусь*

Суіснаванне на працягу доўгага часу на адной тэрыторыі розных этнасаў садзейнічае не толькі ўключэнню нацыянальных меншынстваў у працэс актыўнай этнакультурнай інтэграцыі, але і істотнаму змяненню характара моўнай сітуацыі рэгіёна. Вывучэнне моўных кантактаў і вынікаў кантактавання дзвюх або некалькіх моў заўсёды выклікала навуковы інтарэс лінгвістаў. У лінгвістычнай літаратуры тэрмін *моўны кантакт* вызначаецца як від суіснавання і ўзаемадзеяння моў, як вусныя маўленчыя зносіны дзвюх або некалькіх сумежных карэнных этнасаў.

Моўныя кантакты складваюцца і развіваюцца пад уплывам шэрагу фактараў лінгвістычнага і экстралінгвістычнага характару. Характар моўных кантактаў вызначаецца канкрэтнай моўнай сітуацыяй – сукупнасцю форм існавання асобных моў і дыялектаў у межах пэўных геаграфічных рэгіёнаў. Важнейшымі рысамі моўнай сітуацыі з’яўляюцца яе лінгвагеаграфічнае адзінства, узаемадзеянне ў межах соцыуму, функцыянальныя адносіны паміж моўнымі адзінкамі, сацыяльны статус моў, характар білінгвізму і полілінгвізму, наяўнасць мовы-пасрэдніка і інш. [4].

Паколькі лексіка непасрэдна адлюстроўвае ўсе працэсы сацыяльнай намінацыі і цесна звязана з грамадскімі падзеямі, якія абумоўлены моўнымі кантактамі і культурнымі ўзаемадзеяннямі розных моўных супольнасцей, то яна заўсёды падвяргаецца зменам. Таму ў працэсе фарміравання лексіка пашыралася, па-першае, за кошт утварэння новых слоў на аснове ўжо існуючых у мове словаўтваральных фармантаў і, па-другое, за кошт запазычанняў з іншых моў.

Пытанне аб кантактаванні прыбалтыйскіх і славянскіх моў і ўзаемаўплыве іх лексічных сістэм даўно прыцягвае да сябе ўвагу даследчыкаў. Мяркуюць, што існаваў гістарычны перыяд, калі славянскія і балтыйскія народы пасля распаду індаеўрапейскай моўнай

супольнасці (III–II тысячагоддзі да н. э.) знаходзіліся нейкі час у найбольшай блізкасці, што дазваляе казаць пра балта-славянскі перыяд у развіцці іх моў. Рэальнасць праславянска-прыбалтыйскіх сувязей, выкліканая працяглымі кантактамі праславян і прыбалтаў, не выклікае сумненняў. Таму можна знайсці адлюстраванне гэтых сувязей у слоўніках як праславянскай, так і прыбалтыйскай моў. Наяўнасць у беларускай мове значнай колькасці балтызмаў сведчыць аб інтэнсіўных і працяглых сувязях беларускага і балтыйскіх моў, якія пачаліся амаль паўтары тысячы гадоў таму назад і працягваюцца да нашага часу.

У беларускай літаратурнай мове, а таксама ў дыялектах лексіка балцкага паходжання складае значную колькасць слоў. Яны абазначаюць важныя для жыццядзейнасці чалавека прадметы і паняцці і уваходзяць у такія лексіка-тэматычныя групы, як найменні людзей, жывёл, раслін, назвы пабудов, транспартных сродкаў, адзення, абутку, ежы, геаграфічныя назвы і інш.

Можна лічыць цалкам даказаным, што ў шэрагу месцаў Беларусі сапраўды захаваліся назвы геаграфічных аб'ектаў безумоўнага балтыйскага паходжання. Да іх ліку адносіцца каля 40 найменняў водных аб'ектаў і больш за 250 назваў паселішчаў. Прыкладамі могуць служыць назвы рэк Друць, Арэса, Ула, Клява і інш., а таксама назвы паселішчаў – Кімія, Жажалка, Жукле, Ілагайцы і інш. [1].

Як вядома, першымі на тэрыторыі, як правіла, з'яўляюцца гідронімы. Яны ўтвараюць гідралагічныя назвы краю. Адным з такіх гідронімаў з'яўляецца *Лань* – назва левага прытока Прыпяці. Ёсць два варыянты тлумачэння гідроніма *Лань*: 1) назва мае славянскае паходжанне ад слова *лань* – 'хутканогі алень'; 2) тапонім мае балцкае паходжанне ад *liūnas* – 'балота, балоцістае месца'.

У якасці прыклада можна прывесці таксама гідронім *Нёман*. Людзі на берагах Нёмана з'явіліся прыкладна 10–12 тыс. гадоў назад. У X стагоддзі нашай эры верхняе Панямонне засялялі балцкія плямёны літоўцаў, яцвягаў, а таксама тут ўжо з'явіліся славяне. Таму сама назва рэчкі, як мяркуюць вучоныя, мае балцкую аснову і паходзіць, хутчэй за ўсё, ад літоўскага *netūnas*, што азначае 'вясновы разліў вады', або проста 'рака'. Літоўцы так і клічуць яе – *Нямунас*, беларусы ўжываюць назву *Нёман* ці *Неманец*.

Балцкім па паходжанні з'яўляецца тапонім *Ашмянны*. Паходзіць ад літоўскага слова *akmenas*, што значыць 'камень'. Вакол горада шмат каменя, пакінутага тут некалі ледніком, які рухаўся з поўначы, а горад вырас сярод камянёў.

Сярод запазычанай лексікі балцкага паходжання можна вылучыць словы, якія прыйшлі ў беларускую мову яшчэ ў старажытны перыяд і былі зафіксаваныя ў помніках старажытнабеларускай пісьменнасці. Часцей за ўсё гэта словы, якія называюць пабытова-гаспадарчыя рэчы: *клуня* ‘гаспадарчая пабудова’ (фіксуецца з 1503 г. у формах *клоня*, *клуня*, *кляня* ад літ. *kluonas*); *пуня* ‘сарай для сена’ (фіксуецца з 1516 г. у форме *пуня* ад літ. *punia*, *pune*); *свіран* ‘халодны будынак для захоўвання збожжа, мукі, а таксама рэчаў’ (фіксуецца з 1499 г. у форме *свирен* ад літ. *svirna*, *svirnas*); *коўш* ‘коўш’ (фіксуецца з 1486 г. у форме *ковиш* ад літ. *kausas*) і інш. [1].

Сярод назваў жывёл і птушак таксама вылучаецца група слоў, якія маюць адпаведнасці ў славянскіх і балтыйскіх мовах і знайшлі адлюстраванне ў беларускай мове. Так,носяць сляды балта-славянскіх кантактаў заанімы: *парсюк*, *заяц*, *крот*, *куна* (*куніца*), *серна*, *крумкач*.

Парсюк ‘кастрыраваны самец свойскай свінні, кабан’. З’яўляецца запазычаннем з літ. *paršūkas* ‘парася’. Трубачоў запазычанымі лічыць толькі формы з *-ш*-; частка славянскіх форм з *-с*-, на яго думку, магла ўзнікнуць з *поросюк* у выніку моцнай рэдукцыі пераднаціскага галоснага [5].

Куніца < *куна*. Слова *куна*, якое абазначае пушнога звярка, сустракаецца ў Ізборніку Святаслава 1073 г. Мае адпаведнасці ва ўсіх славянскіх мовах. Слав. **kuna* блізкароднаснае літ. *kiaune* ‘куніца’, лтш. *sauna*, *saune*, ст.-пруск. *saune* ‘куніца’. Мяркуецца, што дадзеная форма – гэта першапачатковы прыметнік, які аднаўляецца ў індаеўрапейскай форме *kouno-s* і выступаў у функцыі колераабазначэння. Узыходзіць да і.-е. кораня **kun-ak-o* ‘залацісты’. На ад’ектыўнасць слав. **kuna* паказвае і пазнейшае суфіксальнае вытворнае **kunica*, якое варта разумець як субстантывацыю першапачатковага прыметніка: **kun-a* + суфікс **-ica*.

Назва горнай анцілопы *серна* фіксуецца ў ранніх старажытных помніках, пачынаючы з XI ст. Мае адпаведнасці ва ўсіх славянскіх мовах і ў іншых індаеўрапейскіх мовах. Праслав. **syrna* лічыцца роднасным лтш. *stirna* ‘серна, касуля’; літ. *sirvis*, *sirmis*; ст.-пруск. *sirvis*; лат. *cervus* ‘алень’, *cornu* ‘рог’; ст.-інд. *crh gam* ‘рог’ і ўзыходзіць да і.-е. **krn-* са значэннем ‘рагатая жывёла’ [2].

Такім чынам, у беларускай мове балтызмы складаюць значную колькасць лексікі, што сведчыць аб інтэнсіўных і працяглых сувязях беларускай і балтыйскіх моў, якія пачаліся амаль паўтары тысячы гадоў таму назад і працягваюцца да нашага часу. Яны абазначаюць

важняя для жыццядзейнасці чалавека прадметы і паняцці, звязаныя з пабытовай сферай, жывёльным і раслінным светам, рамесніцтвам і ўваходзяць у такія лексіка-тэматычныя групы, як найменні людзей, жывёл, раслін, назвы пабудов, адзення, абутку, ежы, геаграфічныя назвы і інш.

ЛІТАРАТУРА

1. Жучкевич, В. А. К вопросу о балтийском субстрате в этногенезе белорусов / В. А. Жучкевич // Советская этнография. – 1968. – № 1. – URL: eoarchive_1968_1_107_zhuchkevich.pdf (дата звароту: 05.12.2024).
2. Скикевич, Т. И. Формирование лексической группы названий диких животных в русском языке: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / Татьяна Ивановна Скикевич. – Минск, 1998. – 113 с.
3. Срезневский, И. И. Материалы для словаря древнерусского языка / И. И. Срезневский. – М., 1893–1912. – Т. 1–3.
4. Стариченок, В. Д. Балтизмы в структуре белорусского языка и говоров / В. Д. Стариченок. – URL: <http://elib.bspu.by/handle/doc/13794> (дата звароту: 05.12.2024).
5. Трубачев, О. Н. Происхождение домашних животных в славянских языках / О. Н. Трубачев. – М., 1960. – 115 с.
6. Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / под ред. О. Н. Трубачева. – Вып. 1–22. – М.: Наука, 1974–1995.
7. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / М. Фасмер. – 2-е изд. – М.: Прогресс, 1987.

УДК 811.161(476.5)

ОСОБЕННОСТИ ОЙКОНИМОВ ГОРЕЦКОГО РАЙОНА МОГИЛЁВСКОЙ ОБЛАСТИ

Шатравко Н. С.,

*канд. филол. наук, доцент, зав. кафедрой
социально-гуманитарных дисциплин
Белорусская государственная
сельскохозяйственная академия,
г. Горки, Республика Беларусь*

Истоки топонимики Беларуси теряются в глубине веков, и часто трудно найти ответ, когда появились первые географические имена на нашей территории, какие факторы повлияли на выбор названий населенных пунктов, какие народы оставили память о себе в названиях рек и озер, деревень и городов.

Белорусская топонимия является предметом особого внимания ученых-лингвистов, географов, историков, краеведов и публицистов,

среди них В. Жучкевич, М. Бирилло, А. Рогалев, В. Лемтюгова, Ф. Климчук, Л. Лыч, А. Мезенко, Г. Рылюк и многие другие.

Слова, обозначающие названия населенных пунктов, в топонимике называют ойконимами. Такое имя собственное – своего рода визитная карточка, способная многое рассказать об уникальности места, его истории и даже образе жизни местных жителей. Ойконимы во многом отражают менталитет народа, «живут» и видоизменяются вместе с обществом, данные ономастические единицы обладают значительным информационным культурно-историческим потенциалом, определяющим особенности языковой картины белорусского мира.

Мы остановимся на изучении особенностей ойконимов Горецкого района Могилёвской области, используя лингвокультурологический подход, который предполагает рассмотрение имен собственных в аспекте взаимодействия языка и культуры.

В настоящее время Горецкий район подразделяется на 9 сельсоветов: Горский, Добровский, Коптевский, Ленинский, Маслаковский, Овсянковский (до 5 июня 1992 г. – Любижский), Паршинский, Ректянский, Савский.

Названия населенных пунктов можно условно разделить на группы по их смыслу. Например, подсчитано, что в Беларуси около 20 % наименований отражают *особенности местной природы*. Среди деревень Горецкого района также встречаются названия *Ольховка, Ольховец, Калиновка, Черничный, Вишня* и др.

Одну из самых многочисленных групп ойконимов Горецкого района составляют названия деревень, происходящих *от мужских личных имен и прозвищ*, бытовавших и широко распространенных на данной территории в XVI–XVIII вв. По всей видимости, деревни названы по их первому поселенцу, носителю данного имени (прозвища). Большая группа ойконимов произошла от личных имен основателей и владельцев поселений, при этом наиболее употребительными являются суффиксы *-ов, -ев, -ин*. В древности они выражали принадлежность и указывали, кому принадлежит поселение или земля – *Сафоново, Моисеево, Никодимово, Стефаново, Филиппово, Радионовка, Ходоровка, Телешовка, Тимоховка, Шепелевка, Макаровка, Понкратовка* и др.

Для белорусских ойконимов характерны и суффиксы *-ич, -ович*, которые означали не место, а жителей, сначала родственников, потом поселение, в котором они жили: *Хаминичи, Осиповичи, Михайловичи, Большие Аниковичи, Малые Аниковичи, Ходоровичи, Комаровичи*. Почти в каждом таком названии скрыто имя собственное конкретного персонажа (жителя, владельца, основателя).